

Torah from Around the World

We zouden ons leven moeten leven in een staat van opperste verwondering. Elke morgen opstaan en naar de wereld kijken op een manier die niets voor vanzelfsprekend neemt. Alles is een openbaring, alles is ongelooflijk. Ga nooit achteloos aan de dag voorbij. Spiritualiteit betekent zich verwonderen.

Abraham Joshua Heschel

... die in zijn goedheid elke dag de Schepping vernieuwt.

de tweede beracha voor het Sjema

Sjabbat 19 december 2020 / 4 Tewet, Mikéts, Beresjiet/Genesis 41:1 - 44:17

Tanach blz. 84 - 94

Haftara: Jesjaja 19: 16 - 25

Tanach blz.: 830 - 831

Vertalers: Jaap Frank en Sabine Frank-Fiedler

Commentaar: *Rabbijn Jonathan Sacks z"l was bij leven opperrabbijn van het Verenigd Koninkrijk.*

Oorspronkelijke Engelse tekst: <https://rabbisacks.org/universal-particular-mikketz-5779/>

Het Universele en het Bijzondere

In Tanach is het verhaal van Joseef één van de weinige waarin een Jood (Israëliet/Hebreeër) een belangrijke rol speelt in een niet-Joodse samenleving. De andere zijn, met name, het boek Esther en het boek Daniël. Over één aspect van dat scenario wil ik het hier hebben: hoe moet een Jood het met een niet-Jood over God hebben?

Wat is, in het godsdienstig leven, universeel en wat is bijzonder? Het jodendom is uniek in zijn benadering van deze vraag. Enerzijds geloven we dat de God van Awraham de God van iedereen is. Iedereen, Jood en niet-Jood, is naar Gods evenbeeld geschapen. Anderzijds is de godsdienst van Awraham niet die van iedereen. Die ontstond uit het bijzondere verbond dat God met Awraham en zijn afstammelingen heeft gesloten. In onze gebeden zeggen we dat Hij ons 'boven alle volken heeft uitverkoren'.

Hoe werkt dat in de praktijk? Welke ideeën hebben Joseef, de zoon van Jaäkov, en Farao, koning van Egypte, met elkaar gemeen wanneer zij elkaar ontmoeten? En wat blijft dan onvertaalbaar?

Die vraag beantwoordt de Tora behendig en subtiel. Wanneer Joseef vanuit zijn gevangenis naar Farao wordt gebracht om diens dromen te duiden, verwijzen beide mannen naar God en gebruiken daarbij steeds het woord *Elohiem*. Dit woord komt hier zeven keer voor, wat in een Bijbelse context altijd een veelbetekenend getal is. De eerste vijf keer zegt Joseef: "God zal Farao het antwoord geven dat hij verlangt ... misschien geeft God een uitleg die gunstig is voor Farao ... God heeft Farao onthuld wat Hij van plan is ... Dit heeft God besloten en God zal het binnenkort doen" (Beresjiet 41: 16-32).

De laatste twee worden door Farao zelf uitgesproken, nadat Joseef diens dromen heeft uitgelegd, het probleem geformuleerd (zeven jaren van hongersnood), de oplossing aangedragen (sla graan op in de jaren van overvloed) en hem geadviseerd heeft om een 'verstandig en wijs man te zoeken en het bestuur over Egypte aan hem toe te vertrouwen' (Beresjiet 41:33).

Zowel Farao als zijn dienaren vonden dit een goed voorstel. "Kunnen we ooit iemand vinden zoals deze man, iemand die zo vervuld is van Gods geest?" vroeg Farao hen. Toen richtte hij zich weer tot Joseef: "Aangezien God u dit allemaal bekend heeft gemaakt, is er vast niemand die zo verstandig en wijs is als u. U vertrouw ik het bestuur van mijn paleis toe" (Beresjiet 41:37-39).

Dit is verwonderlijk. Het Egypte ten tijde van Farao had geen monotheïstische cultuur. Er waren veel goden en godinnen – de zon, de Nijl enzovoorts. Zeker, onder Ichnaton (Amenhotep IV) was er een korte periode waarin de officiële godsdienst zich bewoog in de richting van monolatrie (het vereren van één god zonder het bestaan van andere te betwisten). Dit was echter geen lang leven beschoren en het bestond zeker niet ten tijde van Joseef. De hele Bijbelse behandeling van Egypte stoelt op het

geloof in veel goden, tegen wie God 'het oordeel voltrok' ten tijde van de plagen. Hoezo gaat Joseef ervan uit dat Farao zijn verwijzing naar God zal begrijpen? Een aanname die trouwens correct blijkt te zijn als Farao zelf dat woord twee keer uitspreekt. En wat is de betekenis van het woord *Elohiem*?

Tanach verwijst voornamelijk op twee manieren naar God. Met de vier letters tellende Naam, waar wij naar verwijzen met *Hasjeem*, 'De Naam der Namen', en met het woord *Elohiem*. De rabbijnen verklaarden dit als onderscheid tussen God de Rechter (*Elohiem*) en God de Barmhartige (*Hasjeem*). Toch stelde de elfde-eeuwse dichter-filosoof Jehoeda Halevi een nogal afwijkend onderscheid voor, niet gebaseerd op morele eigenschappen, maar op verschillende soorten relaties. Een visie die Martin Buber in de 20ste eeuw nieuw leven inblies in zijn onderscheid tussen Ich und Du - Ik en Jij.

Volgens Halevi vereerden de Ouden krachten in de natuur, die zij als goden personifieerden. Elk van hen werd *El* of *Eloa* genoemd. Het woord 'El' betekent 'een kracht, een macht, van de natuur'. Het fundamentele onderscheid tussen deze samenlevingen en het jodendom was dat het jodendom geloofde dat de natuurkrachten niet op zichzelf staand en autonoom waren. Zij vertegenwoordigden een enkele totaliteit, een enkele scheppende wil, de Schepper van het bestaan. Dus spreekt de Tora van *Elohiem* als meervoudig, als 'de optelsom van alle krachten en de samenvatting daarvan'. Of, zoals we dat nu zouden verwoorden: *Elohiem* staat voor God zoals die wordt onthuld door de wetenschap in termen van de 'Big Bang' en van de diversiteit aan krachten die het universum vormen naast de genetische code die het leven vorm geeft, variërend van de eenvoudigste bacterie tot en met de *Homo sapiens*.

Het woord *Hasjeem* is anders van aard. Volgens Halevi is het de eigenaam van God. Te vergelijken met 'de eerste aartsvader' (een soortnaam) die Awraham werd genoemd (een eigenaam) en 'de leider die de Jisraëlieten uit Egypte leidde' (nog een beschrijving) die Mosjé werd genoemd. Zo heeft ook de Schepper van het bestaan (*Elohiem*) een eigenaam: *Hasjeem*.

Het verschil tussen eigennamen en soortnamen is van fundamentele aard. *Dingen* hebben een soortnaam, alleen mensen hebben een eigenaam. Wanneer we iemand met zijn naam aanspreken, begeven we ons in een wezenlijke existentiële ontmoeting. In onze eenmaligheid verhouden we ons tot elkaar. We stellen ons naar hen open, zoals we hen vragen dat naar ons te doen. We beschouwen hen, in Kants beroemde definitie, als doel op zich, niet als een middel, als kernen van waarde op zichzelf, niet als potentieel hulpmiddel ter bevrediging van onze behoeften en lusten.

Het woord *Hasjeem* staat voor een revolutie in het godsdienstig leven van de mens. Het betekent dat we ons verhouden tot de totaliteit van het bestaan, niet zoals een wetenschapper dat doet, tot iets dat moet worden begrepen en beheerst, maar als een dichter, die er in ontzag en verering tegenover

staat en het aanspreekt en erdoor aangesproken wordt. *Elohiem* is God zoals we Hem tegenkomen in de natuur. *Hasjeem* is God zoals we Hem ontmoeten in relaties van persoon tot persoon, met name in de taal, gesprekken, dialogen, in het woord. *Elohiem* is God zoals Hij zich in de schepping manifesteert. *Hasjeem* is God zoals Hij zich aan ons openbaart.

Dat verklaart het spanningsveld in het jodendom tussen het universele en het bijzondere. De God die wij ontmoeten in de schepping is universeel. De God zoals wij Hem horen in de openbaring is bijzonder. Dit wordt weerspiegeld in de manier waarop Beresjiet zich als verhaal ontwikkelt. Het begint met karakters en voorvallen die van belang zijn als universele archetypes: Adam en Eva, Kaïn en Abel, Noach en de Zondvloed, en de bouwers van de toren van Babel. Hun verhalen gaan over de *condition humaine* op zich: gehoorzaamheid en verzet, geloof en broedermoord, *hubris en nemesis*, technologie en geweld, de ordening die God aanbrengt en de warboel die wij ervan maken. Pas in het twaalfde hoofdstuk van Beresjiet richt de Tora zich op het bijzondere, op één familie, die van Awraham en Sara, en op het verbond dat God met hen en hun nakomelingen aangaat.

Vanwege deze dualiteit spreekt Beresjiet van twee verbonden: het eerste met Noach en alle mensen na de Zondvloed en het tweede met Awraham en zijn nakomelingen, dat later meer in het bijzonder vorm krijgt op de Sinaiï, in de dagen van Mosjé. Het Noachitische verbond is universeel, met zijn zeven fundamentele morele geboden. Die vormen de minimale eisen aan de mensheid, de basis voor elke fatsoenlijke samenleving. Daarnaast is er de gedetailleerde code van 613 ge- en verboden, die de unieke grondwet vormen van Jisraëel als 'een koninkrijk van priesters en een heilig volk' (Sjemot 19:6).

Er is dus de universele kant van het jodendom – schepping, de mensheid als beeld van God en het verbond met Noach. En er is de bijzondere kant – openbaring, Jisraëel als 'Gods eerstgeborene' en het verbond met Awraham en het Joodse volk op de Sinaiï.

Het eerste vertegenwoordigt de benaderbaarheid van Gods aangezicht voor de gehele mensheid, het tweede de bijzondere, intieme en persoonlijke band die Hij heeft met het volk dat hem dierbaar is, zoals dat wordt geopenbaard in de Tora (openbaring) en in de Joodse geschiedenis (verlossing). Het woord voor het eerste is *Elohiem* en dat voor het tweede is *Hasjeem*.

Zo kunnen we nu begrijpen dat Beresjiet zich baseert op de aanname dat één aspect van God, *Elohiem*, begrijpelijk is voor alle mensen, ongeacht of ze lid zijn van de familie van Awraham of niet. Derhalve komt *Elohiem* in een visioen tot Abimelech, koning van Geran, ondanks het feit dat hij een heiden is. De Hittieten noemen Awraham een 'prins van God (*Elohiem*) in ons midden'. In zijn gesprekken met Lavan en daarna met Esav gebruikt Jaäkov het woord *Elohiem*. De Tora zegt bij zijn terugkeer naar het land van Kenaän dat 'Gods (*Elohiem*) toorn' de omliggende steden trof. Al deze gevallen hebben betrekking op individuen of groepen die geen lid zijn van het verbond met Awraham. Toch aarzelt de Tora niet om hen de taal van *Elohiem* te laten spreken.

Daarom kan Joseef ervan uitgaan dat de Egyptenaren *Elohiem* als concept zullen begrijpen, al zijn ze volledig onkundig van het begrip *Hasjeem*. In twee uitgesproken contrasten wordt dat duidelijk. Het eerste staat in Beresjiet 39, in Joseefs ervaring met Potifar. Dat hoofdstuk gebruikt het woord *Hasjeem* in relatie tot Joseef ('*Hasjeem* stond Joseef terzijde ... De zegen van *Hasjeem* rustte op alles dat hij deed' [Beresjiet 39: 2-5]), maar als Joseef zich tot de vrouw van Potifar richt, die tracht hem te verleiden, zegt hij: "Hoe zou ik dan zo'n grote wandaad kunnen begaan en zo kunnen zondigen tegen *Elohiem*?" (Beresjiet 39:9).

Het tweede betreft het verschil tussen Farao in zijn gesprek met Joseef, als hij twee keer het woord *Elohiem* gebruikt, en Farao ten tijde van Mosjé, als hij zegt: "Wie is *Hasjeem* dat ik Hem zou gehoorzamen? Waarom zou ik de Jisraëlieten laten gaan? Ik ken *Hasjeem* niet en de Jisraëlieten laat ik niet gaan" (Sjemot 5:2). Een Egyptenaar kan begrijpen wat *Elohiem* betekent: de God van de natuur, maar hij begrijpt de term *Hasjeem*, de God van de persoonlijke relatie, niet.

Het jodendom was, en is nog steeds, uniek in zijn combinatie van universalisme en particularisme. Wij Joden geloven dat God de God is van de hele mensheid. Hij is de Schepper van alles. Hij is benaderbaar voor iedereen. Hij zorgt voor iedereen. Hij heeft met allen een verbond gesloten.

Desalniettemin bestaat er ook nog een verhouding met God die alleen het Joodse volk aangaat. Binnen die relatie staat hun natuurlijke bestaan onder Zijn rechtstreekse heerschappij. Zij alleen hebben hun hele bestaan in de waagschaal van een Goddelijk verbond gesteld. Hun geschiedenis getuigt van een aanwezigheid onder hen van een Aanwezigheid die de geschiedenis overstijgt.

Als we in de 21ste eeuw zoeken naar een manier om een 'botsing van beschavingen' te vermijden, kunnen wij veel leren van deze oude maar nog altijd aansprekende manier om de *condition humaine* te begrijpen. Ieder van ons is 'het beeld en de gelijkenis van God'. Er bestaan universele principes van menselijke waardigheid. Die komen tot uitdrukking in het Noachitische verbond, in menselijke wijsheid (gogme) en in dat aspect van de Ene God dat we *Elohiem* noemen. Er bestaat een wereldwijd verbond van menselijke solidariteit.

Maar elke beschavingsvorm is ook een unieke. We moeten ze niet aan een oordeel onderwerpen, behalve wanneer ze erin slagen of er niet in slagen om de elementaire principes van menselijke waardigheid en rechtvaardigheid te onderschrijven. Wij Joden weten ons veilig en zeker in onze relatie met God, die zich aan ons geopenbaard heeft in de intimiteit en de exclusiviteit van liefde en die wij *Hasjeem* noemen.

De uitdaging van een tijdperk van tegenstrijdige beschavingen wordt het beste het hoofd geboden door het voorbeeld van Awraham, Sara en hun kinderen te volgen. Een voorbeeld daarvan geeft Joseef met zijn bijdrage aan de economie en de politiek van Egypte, wanneer hij het land en de regio vrijwaart van hongersnood. *Jood zijn betekent trouw zijn aan onze godsdienst en tegelijk een zegen zijn voor anderen, ongeacht hun geloofsovertuiging.* Dat is een formule voor vrede en hoffelijkheid in een tijd die beide hard nodig heeft.